

Medeltida kalkmålningar på Wanås slott

Av Herman Andersson

Andersson, H., 2025. Medeltida kalkmålningar på Wanås slott. (Medieval wall-paintings at the castle of Wanås.) *Fornvännen* 120. Stockholm.

The article describes the unique discovery of a medieval wallpainting with biblical motifs in the medieval castle of Wanås in northern Scania. The area of the fragment is quite limited but rich and even sensational in its iconography. The style and the iconography of the paintings could indicate an earlier dating of the castle than the established c. 1480.

Keywords: Wallpainting, biblical motif, medieval castle, iconography

Herman Andersson. Hörlanders väg 5, SE-212 36 Malmö
hermangandersson@gmail.com

Bakgrund

På Wanås slott i norra Skåne gjordes hösten 2005 ett unikt fynd av medeltida kalkmålningar med bibliska motiv. Det nu bevarade målningsfragmentet finns i det som utgjorde Wanås medeltida fasta hus (fig. 1–2). En väpnare vid namn Eskil Aagesen nämns som första kända ägaren ca 1440. Wanås fasta hus har emellertid oftast daterats till 1480-talet. Dateringen grundas på Niels Pedersen Brahes (1444–1486) övertagande av godset (Edenheim 2004, s. 52; Skansjö 2004, s. 39ff).

Målningarna upptäcktes i samband med omfattande invändiga renoveringsarbeten. En inledande friläggning utfördes av antikvarien och kulturhistorikern Ralph Edenheim som relativt omgående delegerade friläggning och konserveringsarbete till mig. Under 2005 utfördes kompletterande friläggning och viss kalkskikt-konsolidering. Konserveringsarbetet kunde emellertid inte slutföras p.g.a. tidsbrist och andra samtida arbeten i rummet.

Med hjälp av bidrag från Länsstyrelsen kunde ett avslutande konserveringsarbete genomföras under sommaren 2018. Arbetet utfördes tillsammans med konservator Anna Flarup. Det bevarade och konserverade målningsfragmentet är

begränsat till den yta som frilades hösten 2005. Enligt Edenheim undersöktes då inga andra delar av rummets väggytor.

Material och teknik

Målningsfragmentet är placerat i ett väggparti och i en välvd nisch på nedre plans östra vägg i det medeltida fasta huset. Rummets östra vägg vetter således mot den medeltida borggården. Väggpartiets största mått är 135 x 65 cm. Målningsytan i nischens vänstra sida har största mått av 144 x 51 cm. Den välvda delens målning är 93 cm bred och 84 cm djup. Huruvida nischen ursprungligen tillhört ett fönster, en dörröppning eller ett altare kan inte säkerställas. I nischen finns idag en sentida slätputsad ledningskanal och den högra sidans avslutning saknas på grund av en sekundär dörröppning (fig. 3).

Tegelmurverket har sten av något mindre storlek än traditionellt senmedeltida stortegel eller munktegel. Murverksfogen är något utdragen, men i övrigt ligger målningen på ett relativt tunt vitt kalkskikt direkt på tegelstenarna. Målningstekniken är den traditionella för nordeuropeisk och skandinavisk gotisk och sengotisk period, vilket innebär ett utförande

Fig. 1. Slottet sett från norr. Wanås genomgick om- och tillbyggnader främst under 1600-talet. Vid 1800-talets början fick slottet den idag befintliga karaktären av renässansbyggnad. Det medeltida fasta huset är tydligt avgränsat i västra byggnadsdelen. Foto: Herman Andersson 2017. – View of the castle from the north side. Reconstructions and extensions were executed mainly during the 17th century. At the beginning of the 19th century the castle was given the exterior in Renaissance style that can still be seen today. The medieval part of the castle is clearly defined in the western part of the building.

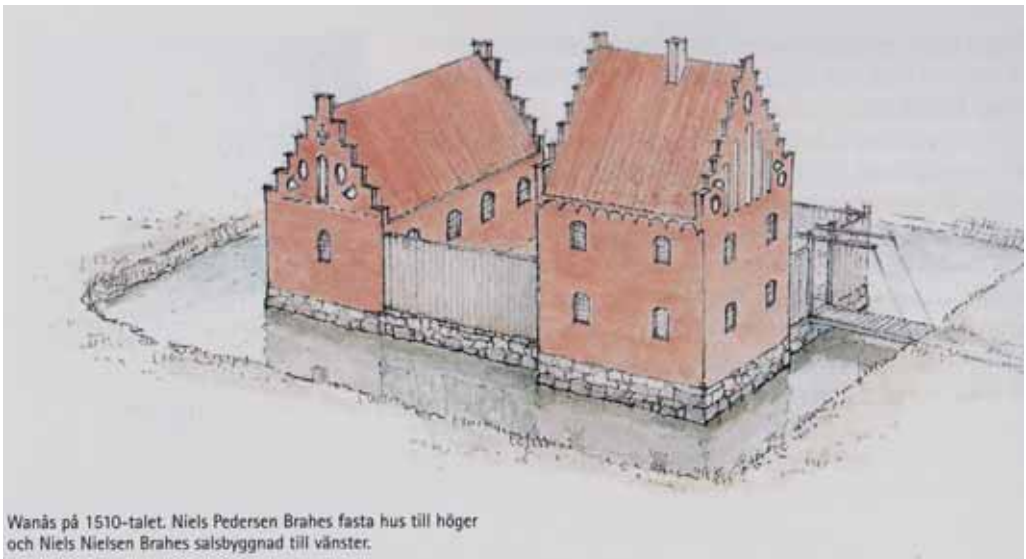

Fig. 2. Rekonstruktionsteckning föreställande Wanås under senare delen av medeltiden. Rekonstruktion: Ralf Edenheim. Teckning: Björn-Olof Köllner. Efter Edenheim 2004, s. 62 – Reconstruction drawing of the late medieval Wanås.

Fig. 3. Översikt av målningsfragmentet och dess placering i rummet. Längst ner till höger i bilden ses slot-tets huvudentré mot norr (fig. 1). Foto: Herman Andersson, 2018. – Overview of the painting fragment and its location in the room. To the bottom right the existing main entrance to the north is visible.

i bindemedelsteknik, dvs. animaliskt lim samt ägg- eller kaseintempera. Bevarad färgsättning består huvudsakligen av rött, brunt, grått, grå-blått och vitt. Linjeteckning är utförd i rött och svart. Grönt av ton likt pigmentet malakit före-kommer tydligast i nischen.

Markfärgen (bakgrunden) i väggens fält framstår grå med anslag av grönt. Personfram-ställningarna har kraftigt grå till svagt grårosa karnation. Sannolikt har pigment som ingått i karnationsfärgen genomgått en kemisk dekom-position. Exempelvis de på medeltiden vanliga röda pigmenten blymönja och cinnober reagerar med kalk till grått eller brunt. Användande av vit färg, i detta fall bindemedelsburen kalkvitt, är ovanligt i denna typ av måleri (fig. 3).

Ikonografi

Fragmentet omfattar tre ikonografiskt traditio-nella motiv ur den bibliska passionshistorien. Vägpartiets nedre fält visar fragment av en person längst till vänster, därefter Kristus ledd av en vaktsoldat med harnesk och hillebard. Till höger en sittande krönt person (krona och barret) med en furstlig spira i handen. Enligt traditionell medeltida ikonografi framställs här motivet Kristus inför kung Herodes (fig. 4).

Över denna scen finns fragment av två personer, varav den vänstra bär fotsid mantel. Övre delen av bildscenen är skadad varför mo-tivet förblir oidentifierat. I bilden finns även s.k. ströornament, tidstypiska uttryck för *horror vacui*, 'rädslan för tomrum'. De är relativt fritt

Fig. 4. Väggytan till vänster om nischen med bildmotivet Kristus inför kung Herodes. Foto: Herman Andersson, 2018. – Christ before Herod on the wall to the left of the niche.

Fig. 5. I nischen återfinns bildmotivet Korsfästelsen. Foto: Herman Andersson, 2018. – The Crucifixion located in the niche.

tecknade, men ibland likt romber med uddar i hörnen.

Motivet i nischens vänstra sida är Korsfästelsen. Kristus ses i den övre delen, och till vänster om denne den icke botgörande korsfäste rövaren Gestas som här är korsfäst på Kristus högra sida, vilket i traditionellt ikonografiskt hänseende är felaktigt. Vakter och bödlar med pinoredskap är sällsynt ondskefulla i sin gestaltning. Bestärfade med avskurna näsor och framställda i profil enligt gängse gestaltning av onda människor eller judar i medeltidens bildvärld. Den soldat som avbildas *en face* längst ned till vänster får förmodas vara lansbäraren Longius (fig. 5).

Framställningen av Korsfästelsen innehåller flera, för svenska och danska medeltida kalkmålningar, mycket ovanliga detaljer. Ur rövarens mun tar djävulen hans själ i form av en liten

människofigur. En tillika ovanlig detalj är bilden av två änglar samlande Kristi blod (fig. 6). I Skåne finns ingen bevarad kalkmålning av detta slag. I Öja kyrka, riven år 1895, ska dock en variant av detta motiv ha funnits. Målningarna i Öja dateras till 1400–1425 (Banning 1987, s. 253).

I nischens valv framställs Korsnedtagningen, bl.a. ses den sörjande Maria. Överst till vänster i scenen återges solen med ansiktsteckning och strålkran, symbolen för kyrkan. En förenklad band- eller bandstavsornamentering finns på nischens inre profilerade kantlist (fig. 7). Korsnedtagningen är ovanlig i kalkmålningar från skånsk och dansk medeltid. Detta motiv finns endast i tre av Skånelandskapens kyrkor. I Sölvesborg och Falsterbo, bägge daterade till ca 1425, samt i Araslöv, tillhörande Vittskövle-verkstan 1450–1475.

Fig. 6. Detalj av bildmotivet Korsfästelsen med rövaren Gestas vars själ tas av djävulen och två änglar samlar Kristi blod. Foto: Anna Flarup, 2018. – Detail of the Crucifixion showing the robber Gestas whose soul is taken by the devil and two angels collecting the blood of Christ.

Fig. 7. Nischens välvda del. Med bildmotivet Korsnedtagningen. Foto: Anna Flarup, 2018. – The vault of the niche. The Descent from the Cross.

Konsthistorik och datering

Stilistiskt och utförandemässigt kan målningarna på Wanås inte attribueras till någon bestämd målare eller verkstad. Den danska konsthistorikern Ulla Hastrup ser en blandning av samtida själländska målningsverkstäder som Martin Malers verkstad och Undlöseverkstaden. Hon föreslår en datering av målningarna till ca 1400–1425. Som grund för dateringen anges även bandstavsornamentet och en dräkt detalj med lågt sittande höftkläden. Vidare nämner hon den folkrika korsfästelsen av typ som man ofta finner i altartavlor men även i t.ex. Viskinge kyrkas kalkmålningar. Målningarna i Viskinge på Själland dateras till ca 1425–1450. Enligt Hastrup är det sannolikt att målningarna finns i det som utgjort ett kapell och att Passionssviten dold av puts fortsätter med bilder av Gravläggningen, Uppståndelsen o.s.v. Hastrup poängterar samtidigt att hon inte känner till

något borgkapell med medeltida kalkmålningar i Danmark (Haastrup 2017).

I Wanås relativa närhet finns Brönnestads kyrka med målningar daterade 1425–1450. Avseende motiv (Passionssviten) och figurrikedom uppvisar målningarna i denna kyrka likheter med Wanåsmålningarna. Figurteckningen i Brönnestad är dock betydligt mera driven.

Målningarna på Wanås kan inte heller tillskrivas Vittskövleverkstadens krets. Detta grundas på mycket tydliga stilistiska skillnader. Figurteckningen, särskilt ansiktsteckningen, saknar all överensstämmelse med Vittskövleverkstaden. Även de olika i Vittskövleverkstaden förekommande former av ornamentik, inkluderande varierande typer av ströornament och akantusslingor, saknas på Wanås.

Oaktat detta måste Wanås tillskrivas ett sammanhang av samtida patronat och möjliga donatorer. Godsen Vittskövle och Wanås hade

från 1400-talets slut samma ägare – släkten Brahe. Tillsammans med släkterna Thott och Krognos utgjorde Brahe 1400-talets mest betydande godsägare i Skåne. Vittskövleverkstadens målningar finns i ett tjugotal kyrkor som alla var knutna till de stora godsden med patronatsrätter. Verkstadens målningar finns bl.a. i Vittskövle kyrka samt i de till Wanås närbelägna kyrkorna Emmislöv, Norra Strö och Knislinge. Den senare anses ha haft Niels Pedersen Brahe som donator (Hernfjäll 1993, s. 97ff).

På Bollerups borg i sydöstra Skåne finns även medeltida målningar från minst två olika perioder i två olika våningsplan. På andra våningsplanet finns framställningar av bl.a. S:ta Maria (alternativt S:ta Anna), S:ta Birgitta och S:t Andreas. På tredje plan finns ett målningfragment med spår av tio gloriaförsedda figurer placerade i två rader. Motivet är sannolikt Nattvarden. Huruvida något av rummen, eller del därav, utgjort ett kapell är inte känt. Ägare till Bollerup var under 1400-talet släkten Krognos. Borgens nuvarande utseende anses stamma från 1400-talets slut (ATA).

I den närliggande Bollerups kyrka avbildas donatorn Barbara Brahe, som var gift med Stig Olufsen Krognos. Vid bilden av donatorn finns årtalet 1476.

Summary

Wallpaintings with biblical motifs have been found in the medieval castle of Wanås. The conservation was fulfilled in 2018. The paintings are executed in a traditional northern European manner *al secco*, applied over a thin layer of whitewash.

The uncovered and conserved area is quite limited. It is a minor part of a decoration in the chapel of the castle. Three scenes from the History of the Passion have been exposed. Other scenes belonging to this biblical scenario must exist, covered with plaster on other walls of the room.

It is unique in terms of the iconography of Gothic wallpaintings in Scania and the rest of medieval Denmark.

Målningarna på Wanås utgör tillsammans med målningarna på Bollerup, de enda kalkmålningar med bibliska motiv i en profan byggnad, som med säkerhet kan hänföras till medeltiden. Detta gäller för det medeltida Danmark och Sverige, och med stor sannolikhet för hela Norden.

Referenser

- ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
 Banning, K. (ed.), 1976. *A Catalogue of Wallpaintings in Medieval Denmark*, bd. III. Köpenhamn.
 Dahlby, F., 1963. *De heliga tecknens hemlighet: Om symboler och attribut*. Lund.
 Edenheim, R., 2004. Wanås byggnadshistoria. Wachtmeister, M. & Johansson, A. (red.), *Wanåshistoria*. Kristianstad.
 Haastrup, U. & Egevang, R. (red.), 1985. *Danske kalkmalerier, Gotik 1375–1475*. Köpenhamn.
 Hernfjäll, V., 1993. *Medeltida kyrkomålningar i gamla Skara stift*. Skara.
 Skansjö, S., 2004. Wanås under medeltiden. Wachtmeister, M. & Johansson, A. (red.), *Wanåshistoria*. Kristianstad.

Muntliga uppgifter

E-post från Ulla Haastrup 2017 om målningarna på Wanås.

Personlig kommunikation mellan Ulla Haastrup och Herman Andersson 4 juli 2017.

It is not possible to attribute the paintings to a specific master or a workshop. Similarities in the style and iconography can be found to a limited degree in the nearby area and in other parts of the medieval Denmark. On the basis of iconography and style, however, the paintings can be dated to c. 1400–1450.

The execution of the paintings is related to a few noble families and possible donors during the 15th century, the Brahe family owners of Wanås from late 15th century in particular.

The wallpaintings in Wanås are one of just two examples of preserved wallpaintings of this kind in Sweden, Denmark, and possibly in the entire Nordic area.